

В ПАМЕТ НА ИВАН КАСАБОВ (1952 – 2022)

Проф. Мони Алмалех
Нов български университет

Напусна ни проф. Иван Касабов (02.04.1952 г. – 01.06.2022 г.). Трудно мога да изброя всичко, което ми идва наум по повод този факт. Дали защото се познаваме повече от 30 години – от докторантското време в Института за български език и от битието на Нов български университет, или защото в професионалния си път Иван Касабов има общи неща с цяло едно поколение, към което принадлежа и аз, и което може да бъде наречено Гутенбергово. За това поколение е характерно, че в първите си 40 години напредва в научната област от хартиени носители, а и познава образците на българския език от художествената литература в пълен обем. Поколение, което от 30 години си помага, кой каквото му е дадено, с виртуалните източници, програми и интернет. Професор Касабов е пример за интересите на това поколение, което стана свидетел и на определянето на ред учени като буржоазни, като идеалисти и на перестройката, прозрачността и края на социалистическата социална постройка. За Иван и за себе си мога да гарантирам, че не ни интересуваше какво е казал Сталин за езикознанието. Напротив – интерес към структурализма, семиотиката, към филолога, математика и мислителя Алексей Лосев и Яков Пропп, стартирали в 20-те години в Съветска Русия, дала набор от модернизми и блестящи творци и учени. Лосев се превръща в постоянен заточеник в сталинската епоха, но не престава да твори. Това е един учен, повлиял на мащабното в мисленето на Иван Касабов.

Втората специалност – „Философия“, невинаги предполага добро познаване на Аристотел и Платон и на техните неопоследователи – някои философи, други на границата между философия и теология, но при Иван това беше неотменима част от неговата ерудиция. Лингвистичната прагматика предлагаше малко новости за Иван Касабов, който не пропускаше, в свой стил, да промърмори полускептично, но дълбоко убеден, че става дума за реторика. Много ми харесваше неговото мнение, че сериозната лингвистика е семиотика и качествената семиотика е лингвистика. Това не успяваше да пробуди вербални несъгласия у множеството от семиотиците, нямащи лингвистично

образование и знания (завършилите „Семиотика“ по света, инженери, лекари, математици, дизайнери и пр.).

Още като докторант и „млад учен“ Иван си бе съставил план и имаше идея как трябва да бъде построен един речник, базиран на семантиката. Първата му монография – „Семантичен речник-минимум“, УИ „Св. Климент Охридски“ (1990), е публикувана само в приложната част. В последната му книга – „Основни лексикографски проблеми и Семантичен речник-минимум“, Изд. НБУ, 2019, намериха място и теоретичната, и приложната част. Тази книга съдържа опита от предишните книги и изследователска дейност. Десетилетна работа като съавтор и редактор на „Речник на българския език“, Институт за български език към БАН. Иван Касабов, Красимир Симеонов „Универсален енциклопедичен речник“ в 2 тома. Изд. „Свидас“, 1999, съставен по идеите на Касабов; интерактивната „Забавна семантика“, 2007, Изд. на НБУ; „Граматика на семантиката“, УИ „Св. Кл. Охридски“ 1990; „Забавна семантика за всички с илюстрации“, Изд. на НБУ, 2012; „Проблеми на общата лексикология“, АИ „Проф. Марин Дринов“, 2013.

Дори от заглавията личи експертността на Иван Касабов. Това е трудната и на моменти неуловима област на семантиката. Другото, което личи, е наличието на думичката „проблеми“, част от заглавията на двете последни, мащабни книги (2013, 2019), които в цялост разкриват както търсенията и постиженията на автора, така и трудността да се възприемат изчистените, чисто семантични становища на автора. За „Забавна семантика за всички с илюстрации“ аз се изказах на представянето на книгата в НБУ, че това е най-четивната от всички дотогавашни книги на Иван. Не може да се каже същото за „Граматика на семантиката“, „Проблеми на общата лексикология“ и „Основни лексикографски проблеми и Семантичен речник-минимум“. В тези книги Касабов разкрива огромната си ерудиция както в областта на езикознанието – детайлно познаване и разбиране на всички структурални школи, начело с глосематиката, на традиционната граматика, на семиотичните лъкагушения на XX век, така и на философските макроаспекти, обхващайки древногръцката и европейската философия, и оптиката на мислителя Алексей Лосев. Най-точният адресат на тези книги са всички лексиколози и лексикографи и е учебник за докторанти в тази област.

Макар и по настоящия повод, смятам за уместно да спомена няколко появителни бележки за последната му книга – „Основни лексикографски проблеми и Семантичен речник-минимум“. И трите части на монографията имат преобладаващо теоретичен характер, макар че авторът смята Семантичния речник-минимум, с неговата семантично-полева и азбучно-тълковна част, за приложен аспект на теоретичната. Текстът представя едно общо, много ценно качество, по мое мнение – диалектически противоречия и единства, наложени от стремежа на автора да разглежда проблемите и темите едновременно, синергетично. В Част първа, *Семантични проблеми на лексикографията*,

са засегнати в тяхната взаимовръзка няколко проблема, изведени в отделни подточки: *Лексико-семантична система*, кои са *единиците на лексико-семантичната система*, *проблемът за лексикалното значение на думата*, какво представлява *лексико-семантичното поле*, какво представлява и как се стига до *централната*, „*ядрена*“, *част на речника*, казусът за *метаезика на тълкуването*. Тук е разгледан и казусът за понятията в т.нар. *идеален речник*. В 1.8 е разгледан въпросът как теоретичното построение *Речник-минимум* може да се използва за практическа комуникация на елементарен език. В точка 1.9. авторът поставя на разглеждане съставянето на речник, съдържащ чисто логически отношения в един изкуствен, формален, език, базиран на Аристотеловата логика, и пресътворяването ѝ в семиотичния квадрат от Греймас.

Ще засегна само някои от случаите на тази способност за диалектически противоречия и единства в името на целостността и създаването на стройна процедура за съставянето на речник-минимум. В част Първа и Втора е налице преглед на българската и чуждестранната литература, изпълнен с коментари за недостатъци и положителни черти на даден подход и със заемане на собствена позиция за най-качественото решение по даден проблем с оглед на поставената цел – изграждане на речник-минимум, както и с оглед на предпочитаната дефиниция на даденото понятие. Авторът различава микро- и макроравнище в лексико-семантичната система.

Основни понятия, на които е дадена собствена дефиниция, са лексико-семантична система; семантична дума; лексико-семантичен вариант; семантичен признак. Различаването на няколко вида семантични признаци: интегрални, диференциални и допълнителни признаци, които, от своя страна, се делят на два подтипа: асоциативни и научно-таксономични. Тези семантични признаци обуславят три типа лексико-семантични варианти – лингвистични, терминологични и образни, „всички те са обединени чрез интегралните семантични признаци в границите на семантичната дума, която е техен инвариант“.

Касабов посочва и използва още и понятия на макросемантично равнище: лексико-семантично поле, чиято единица е семантичната дума в един от своите лексико-семантични варианти; способността за метаморфоза на семантичните признаци, напр. способността на диференциалните семантични признаци да стават интегрални на макроравнището и да получава статут на връх (името) на дадено лексико-семантично поле. Тук Касабов сам посочва диалектичното единство, а именно – семантичен признак, като инвариантен компонент на семантичната дума, е наречен работно общо значение, а общото значение става отново интегрален семантичен признак в цялостната лексико-семантична система, стремейки се, в термините на Касабов, към центъра на центростремително изградената в неговия модел система. От една страна, допълнителните семантични признаци „не са необходими за достатъчно описание на семантиката на семантичната дума, но съществуват като

„потенциални“ и по характера на тяхното съдържание са от енциклопедичен-научен или асоциативен тип“. От друга страна, в Методика за построяването на речника за изходна база се взема именно корпусът от 100-те думи стимули от асоциативния тест на Кент и Розанов. По мое мнение, именно асоциациите и терминологията са основен източник на нови значения на думите в даден език. Също така смятам, че за системата на Касабов думите стимули са „случайно избрани“, но за Кент и Розанов те не са никак случайни, т.е. те работят в областта на психиатрията и психологията, които са други области, а Кент и Розанов достигат до тези думи след редица експерименти и проби.†

В конструирания от Касабов модел на лексико-семантичната система на езика е избран центростремителният принцип, а не йерархичният, което в неговото изпълнение е оригинално решение. „Естественото самочленение на лексико-семантичната система и организацията ѝ по лексико-семантични полета показва, че единственият начин всички лексико-семантични полета да бъдат обединени, не е йерархичният принцип, а центростремителният.“ Много интересно за мен е решението на автора да постави в центъра на цялата лексико-семантична система глагола *съм* и съществителното *човек*. Според Касабов системата се оказва с антропоцентричен характер. Това е демонстрирано в схемата Ядрено поле Адюнктиви, както и в схемата за организацията на лексико-семантичното поле на съществителните имена в цялостната лексико-семантична система.†

По мое мнение много плодотворно е възприемането на логическата гледна точка (следвайки Лейкхф и Уфимцева) към прилагателните и глаголите, третираните като признаци, към което и да е съществително име. В логиката прилагателното и глаголят са предикати към същините (съществителните). Този подход представя една високо ценена от мен гледна точка за съществителното име (същините) като център на знаковата вселена, наречена естествен език. Този подход позволява на автора да прескочи твърде сложния казус за семантиката на глаголите в тънкости и да постави в центъра на системата глагола *съм*, а останалите глаголи да бъдат подведени под класическа граматическа терминология (*verba modalis, verba percipiendi, verba cogitandi, verba dicendi*), към която е подходено творчески в *Семантичното поле глаголи 3.2. Семантичен речник-минимум по лексико-семантични полета*.

Сериозен проблем, решен успешно, е разликата между лексико-семантичните варианти и семантичните думи, „които поради своя по-общ характер не се включват в никое лексико-семантично поле“.

Най-ценните качества на монографията са внимателното разглеждане на всички проблеми, взимане на решение как да бъдат преодоляни, но най-вече неабсолютизирането на нито един подход.

Лексикалната система в езика е различно явление спрямо лексико-семантичната система. Касабов не прави грешката да смесва тези две области, и по

този начин не се занимава с морфология и словообразуване – а това е едно компетентно и елегантно решение и изпълнение. Най-малкото защото в морфологията и словообразуването йерархичността има основно място, докато в лексикално-семантичния модел на Касабов въпросът е решен с центристремително изграден модел на лексикалната семантика.

Ето защо е недостатъчно да кажем, че Иван Касабов е само речникар. Когато е необходимо, той загърбва своите теоретични пристрастия и работи по съставянето на Речник на основните понятия, предназначен за студентите на НБУ, в който основно изискване е дефинициите да бъдат написани максимално разбираемо и достъпно като изказ.

В своя път Касабов заема административни длъжности: заместник-директор на Институт за български език към БАН (1999 до 2002 г.), в Нов български университет е декан на Бакалавърския факултет (1993 – 1996), ръководител на департамента „Науки за езика“ (1993 – 1995) и на департамента „Лингвистика и чуждоезиково обучение“ на НБУ (1995 – 1997) Активен член на Югоизточноевропейския център по семиотика, в чиито летни школи по семиотика участва 19 последователни години (1994 – 2010). Инициира конференция, посветена на 100-годишнината от издаването на „Курс по обща лингвистика“ на Сосюр (2016). Сборникът „Векът на структурализма“ с докладите от тази конференция (Изд. НБУ, ред. проф. Васил Гарнизов) бе посветен на 65-ата годишнина на проф. Касабов. В този сборник аз имах удоволствието да напиша текста за юбиляря. Този текст е различен от настоящия, защото поводите са различни, но си струва да се прочете, защото разкрива други черти на уважавания колега Иван Касабов.

Почивай в мир, Иване!

IN MEMORY OF IVAN KASABOV

✉ **Prof. Momy Almalech, DSc.**

<https://orcid.org/0000-0002-1382-2826>

New Bulgarian University

21, Montevideo St.; office 211, building 2

1618 Sofia, Bulgaria

E-mail: almalech@abv.bg; m.almalech@nbu.bg